

MERÂGÂ ATABEGİ AKSUNGUR (I.) EL-AHMEDİLÎ

*Ergin AYAN**

ÖZET

Aksungur el-Ahmedîlî, Merâga bölgesinde Selçuklular'a bağlı olarak hüküm süren Ahmedîlî atabeglerinin en meşhurlarından biridir. Aksungur el-Ahmedîlî, Atabeg Ahmedîlî'nin ölümünden sonra tahta çıkmış ve Merâga'da uzun süre hüküm sürmüştür. Selçuklu melikleri Tuğrul b. Muhammed Tapar ile Dâvud b. Mahmûd'a atabeglik yapmıştır. Irak Selçuklularının that kavgalarına karışmıştır. Gürcülerle ve Azerbâyçân atabegleri ile mücadele etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merâga, Aksungur, Tuğrul, Dâvud, Mesûd

THE ATABEG OF MARÂGHĀH AKSUNGUR AL-AHMADİLÎ

ABSTRACT

Aksungur al-Ahmadîlî was one of the most famous of Ahmadîlî atabegs reigning in the Marâghah location, depending on Seljukids. Atabeg Aksungur al-Ahmadîlî ascended throne after the death of Atabeg Ahmadîlî and reigned in Marâghah during a long time. He made atabegness to the Tughril b. Muhammad Tapar and Dâvud b. Mahmûd from the Seljukid maliks of 'Irâk. He participated the throne struggles of the 'Irâk Seljukids. Also he battled with Giorgians and atabegs of Azarbâijân.

Key Words: Marâghah, Aksungur, Tughril, Dâvud, Mas'ûd

Merâgâ Ahmedîlî Atabegliği, Azerbaycan'ın fethinden sonra Büyük Selçuklulara bağlı olarak kurulmuştur. İlk Selçuklu fetihleri sırasında Tebrîz ve Merâgâ çevresine Ravvâdî Kürtlerinden Vahsûzân b. Mamlân'ın hâkim olduğu görülmektedir. Tuğrul Bey'in H. 446 (1054-1055) Azerbâyçân seferi sırasında Vahsûzân itaatini arz etmiş ve hediyelerle birlikte oğlunu da rehin olarak

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Öğretim Üyesi. Email: alpsunkar@hotmail.com

göndermiştir¹. Merâgâ'da Emîr Ahmedîl b. Vahsûzân tarafından Selçuklulara bağlı olarak kurulan atabeglik, Ahmedîlîler adıyla 624 (1227) yılına kadar devam etmiştir. Şimdiye kadar Ahmedîlîler hakkında tafsilâtlı bir araştırma yapılmamış olduğu gibi, bu konuda kaynaklarda çok az habere rastlandığı da belirtilmelidir. Ahmedîl, bir Kürt beyi olmakla beraber, Selçuklu emîrleri arasında yer almıştır. Bu çalışmada Ahmedîl'den sonra, Türk asıllı kumandanlara intikal eden Merâgâ Atabegliği'nin ilk Türk emîri Aksungur, kaynakların elverdiği ölçüde biyografik olarak ele alınacaktır.

Kaynaklarda Emîr Ahmedîl'den sonra Merâgâ valisi olarak Atabeg Aksungur el-Ahmedîlî'yi görüyoruz. Aksungur'un Ahmedîl'in yerine geçmesine rağmen, onun oğlu olmadığı, bilâkis Türk kökenli bir adamı veya kölesi olduğu kaynakların ifadesinden anlaşılmaktadır. Meselâ İbnü'l-Esîr ondan: "Ahmedîl'in adamlarından Aksungur"; Reşîdüddîn: "Ahmedîl'in kölesi Aksungur"; el-Bundârî: "Aksungur el-Ahmedîlî" şekillerinde bahsetmektedirler². Selçuklu kaynaklarından Ahmed b. Mahmûd, Aksungur ve oğullarının Selçukluların kullarından ve Merâgâ atabegleri olduklarını, ölünceye kadar devlet hizmetinde kaldıklarını yazmaktadır³. Faruk Sümer de Aksungur'u, Ahmedîl'in oğlu olarak gösteren Ahmed Kesrevî ve Zeki Velidi Togan gibi araştırmacıları tenkit etmiştir⁴.

Merâgâ'da Kürt Ravvâdî sülalesinin hâkimiyetini temsil eden Emîr Ahmedîl'den, onun Türk kölesi olduğu anlaşılan Aksungur'a bölge hâkimiyetinin nasıl intikal ettiği, kaynakların yetersizliği yüzünden meçhul kalmaktadır. Bu hâkimiyetin Ahmedîl'den Aksungur'a, Irak Selçuklu sultanları tarafından onun halefi olarak mı, yoksa Ahmedîl'in evlâdı olmadığından dolayı doğrudan mı tevcih edildiği hakkında kesin bir karar veremiyoruz. Faruk Sümer, efendisi Ahmedîl'in öldürülmesinden sonra Aksungur'un onun sahip olduğu yerleri ele geçirdiğini ve Ravvâdî hânedânına son verdiğini⁵ yazıyorsa da, bu keyfiyetin

¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, Çev. A. Özaydın, İstanbul 1987, s. 294. Karş. A. Özaydın, "Ahmedîlîler", *DİA*, II, s. 168.

² İbnü'l-Esîr, X, s. 472; Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh*, II/5, Neşr. A. Ateş, Ankara 1999, s. 161; El-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe Terc. Kivameddin Burslan, İstanbul 1943, s. 151.

³ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, II, Haz. E. Merçil, İstanbul 1977, s. 143; Aksungur'un Türk asıllı bir köle olduğuna dair ayrıca bk. C.E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, Çev. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 113.

⁴ F. Sümer, "Aksungur el-Ahmedîlî", *DİA*, II, s. 296.

⁵ F. Sümer, *aynı yer*.

askerî bir harekâtla gerçekleştirildiğine dair kaynaklarda herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Merâgâ Atebegi Ahmedîl, 1 Muharrem 510 (16 Mayıs 1116)'da Bağdâd'da öldürüldü⁶. Ahmedîl'in öldürülmesinden sonra Merâgâ'nın durumunun ne olduğu belirsizdir. 514 (1120-1121) yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar'a isyan eden kardeşi Melik Mesûd'un, Merâgâ'yı Cüyûş Beg (Çavuş Beg)⁷ veya Kasîmüddeve Borsukî⁸'ye ikta olarak vermesinden⁹, bölgenin hâkimiyetinin fasıllı olarak el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Daha doğrusu şehrin ve bölgenin durumu Irak Selçuklu meliklerinin üstünlük durumuna göre belirlenmektedir. Nitekim Melik Mesûd'un isyanında başarılı olamaması üzerine Merâgâ valiliği konusunda Aksungur'un adı ön plana çıkacaktır.

Merâgâ hâkimi Ahmedîl'in yerine geçen Aksungur'la ilgili ilk habere Gürcü ve İslâm kaynaklarında rastlanmaktadır. Buna göre, Gürcü Kralı II. David, Tiflis'i ele geçirerek üç gün yağmalatmış halkını kılıçtan geçirtip, ibret olsun diye beş yüz kişiyi kazıklara geçirtirerek, işkenceyle öldürtmüştür (14 Ağustos 1122)¹⁰.

⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Târîh-i Dimâşk*, Neşr. H.F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 198; Karş. İbnü'l-Esîr, X, s. 411; İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklu Tarihi Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, notlar ve açıklamalar A. Sevim, Ankara 1989, s. 101.

⁷ Cüyûş Beg, Sultan Muhammed Tapar'ın Türk memlûklerindendi. Daha önce Musul hâkimi olan Cüyûş Beg, önce Sultan Mahmûd'a isyan etmiş, daha sonra tekrar Sultan'ın hizmetine girmişti. Sultan ondan razı olunca Azerbâyçân'ı ona ikta olarak vermiş ve askerlerinin başına da kumandan olarak tayin etmişti. Bu nedenle bazı emîrler onu çekemediler ve aralarında mücadeleler oldu. Sonunda Sultan'ı onu öldürmesi için tahrik ettiler. O da Ramazan 516 (Kasım-Aralık 1122)'da Tebrîz kapısında Emîr Cüyûş Beg'i öldürttü. Bk. İbnü'l-Esîr, X, s. 477.

⁸ Aksungur el-Porsukî hakkında bk. İbnü'l-Adîm, s. 62-71, 126-135.

⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 446; İki taraf arasındaki savaş 18 Haziran 1120'de cereyan etmiştir, bk. İbnü'l-Adîm, s. 119; V. Minorsky, "Merâgâ", *İA*, VII, s. 734.

¹⁰ *The Georgian Chronicle*, İng. Terc. Robert Bedrosian, New York 1991, s. 113 vd. (HTML rbedrosian.com); Symbat, *Symbat Sparapets Chronicle*, İng. Terc. Robert Bedrosian, Long Branch-New Jersey 2005, s. 69 (HTML rbedrosian.com); Kalânîsî, s. 204-205; Ebî'l-Fidâ, *El-Muhtasar fi Ahabâri'l-beşer*, II, takdim Hüseyin Müennes, Beyrut (Dârü'l-maarif) tarihsiz, s. 327. Bu kaynakta Gürcülerin Tiflis'i zaptı 514 (1120-1121) yılı olaylarında verilmektedir; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, haz. E. Merçil, Ankara 2003, s. 324; Ayrıca bk. S. Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (Samsun 13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s. 479.

Tiflis şehrinin Gürcüler tarafından zaptı, Kafkaslardaki Selçuklu hâkimiyetini sarsmış ve bölgedeki Türkmenlerin durumunu da bozmuştu. Selçuklularla yaptıkları savaşlarda ardı ardına galip gelen Gürcüler, İslâm beldelerine pek çok zararlar verdiler. Özellikle Derbend-i Şirvân halkı onlardan çok büyük sıkıntı çekti. Bunlar, içinde buldukları zor durumu ve ülkelerini ellerinde tutmaktan aciz olduklarını bildirmek üzere ileri gelenlerden bir heyeti Sultân Mahmûd'a gönderdiler ve onu Şirvân'a davet ettiler. Sultân Mahmûd davet üzerine harekete geçtiği sırada Gürcüler Şemahi'ye varmışlardı¹¹.

Urfalı Mateos ile Symbat'a göre, Sultân altmış bin askerini Kür nehri üzerinden kayıklarla bir köprü yaptırmak suretiyle geçirerek Abhaz ülkesine girmiş, fakat Gürcü kralı bu köprüyü yıktırıp, oradan geçmiş olan bütün Selçuklu askerlerini kılıçtan geçirtmiştir¹². Bu mübalağalı gerçek dışı habere mukabil, *Gürcü Kroniği*'nde Sultân Mahmûd'un Şirvân'a gittiği, Şemahi'yi ele geçirdiği ve Şirvânşâh'ı tutukladığı belirtiliyor ki, Bondârî de bu tutuklatma olayını kaydetmiştir. *Kronik* devamla Sultân Mahmûd'un, II. David'e şöyle mânidâr bir mektup gönderdiğini kaydediyor: “*Sen ormanlar kralısın, asla ovaya inme. İşte ben Şirvânşâh'ı yakaladım ve kendisinden haraç istiyorum. Onu istiyorsan bana uygun hediyeler gönder. Aksi takdirde derhal beni görmeğe gel.*”. Bu mektubu okuyan kral bütün ordusunu sefere çağırdı ve kalabalık ordusuyla sultâna karşı harekete geçti. Bunu haber alan sultân korkuya kapılarak, Şirvân'a girdi ve şehri etrafına derin hendekler kazdırmak suretiyle tahkim etti. Sonra krala bir mektup gönderdi: “*Senden ne hediye ne de savaş istiyorum. Sadece çekilip gitmeme izin ver.*”. Tam o sırada Atabeg Aksungur on bin kişilik bir kuvvetle yardıma geldi, fakat Gürcüler karşısında mağlup olarak kaçtı ve sultânın yanına gitti. Sultân aynı gece karargâhını kaldırıp, başka bir yoldan ülkesine döndü¹³. Ancak İslâm tarihçileri, bu seferin 515 (1121/1122) tarihinde cereyan ettiğini belirtirken, Aksungur'un adından hiç söz etmemektedirler¹⁴.

Aksungur'un Merâgâ hâkimi olduğuna dair ilk haber ise, 516 (1122-1123)'da Bağdâd'da Sultan Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh'ın huzuruna çıkması dolayısıyladır. Bu tarihte Mahmûd'un kardeşi ve Arran ve Azerbâyecân meliki olan Tuğrul'un atabegi Gündoğdu vefat etmişti. Bu sırada Bağdâd'da

¹¹ İbnü'l-Esîr, X, s. 386; Bondârî, s. 132.

¹² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyînâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 275; Symbat, s. 69.

¹³ *The Georgian Chronicle*, s. 114.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 450; İbnü'l-Kalânîsî, s. 205; İbnü'l-Adim, s. 145; Karş. M.A. Köymen, “Tuğrul I.”, *İA*, XII/2, s. 15.

Sultan Mahmûd'un yanında bulunan Aksungur iktana gitmek için izin istedi ve aldı. Aslında o, Gündoğdu'nun yerine Melik Tuğrul'a atabeg olmayı düşündüğü için, sultanın yanından ayrılır ayrılmaz, bu maksatla Tuğrul'un yanına giderek, onunla görüştü¹⁵.

Aksungur'un, Melik Tuğrul ile nerede görüştüğü İbnü'l-Esîr tarafından belirtilmemiştir. Ancak bu görüşmenin yine Bağdâd'da gerçekleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Zira İbnü'l-Esîr, Sultan Mahmûd'un, babaannesi ve Sultan Sancar'ın da annesi olan Seferiye Hatun'un Merv şehrinde vefatı münasebetiyle, Bağdâd'da taziyeleri kabul etmek maksadıyla bir merasim tertip ettiğini yazmakta ve böyle bir taziyeye merasiminin şimdiye kadar görülmemiş olduğunu da eklemektedir¹⁶. Şu halde bu taziyeye merasimi vesilesiyle her taraftan Selçuklu ümerâsı, bu arada Aksungur ve muhtemelen de Melik Tuğrul, Bağdâd'da bulunuyordu. İbnü'l-Esîr'in iki tarafın görüştüğü yeri belirtmemesi de bu fikri desteklemektedir.

Neticede Aksungur, Melik Tuğrul ile görüşmeye gidince, onu kardeşi Mahmûd'a karşı isyana teşvik etti ve ona "Eğer Merâgâ'ya gidersen 10.000 süvari ve piyade derhal sana katılacaktır." dedi. Onun sözlerine itibar eden Tuğrul, Erdebîl üzerine yürüdü. Ancak, Erdebîlliler onları şehre sokmayınca oradan Tebrîz yakınlarına gittiler. Bu sırada Sultan Mahmûd'un, Emîr Cüyûş Beg'i Azerbâyçân'a gönderdiğini ve o bölgeyi ona ikta ettiğini öğrendiler. Cüyûş Beg, büyük bir orduyla Aksungur'un valisi olduğu Merâgâ'da karargâh kurmuştu.

Melik Tuğrul ile Aksungur bu haberin doğru olduğunu anlayınca tedbir olmak üzere Azerbâyçân'dan çıkmak maksadıyla Hûnâ'ya¹⁷ döndüler. Sultan Muhammed Tapar zamanında Tuğrul'un atabegi olan Ebher ve Zencân hâkimi Anuştegin Şîrgîr'e¹⁸ haber gönderip, yardım istediler. Şîrgîr onların yardım tekliflerini kabul etti ve müttefikler hep birlikte Ebher'e döndüler. Fakat bu ittifak cephesi, bir şey elde edemeyince sonunda Sultan Mahmûd'a itaat arz etmeye

¹⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 472.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, X, s. 469.

¹⁷ Araplar buraya Hûvenc derler. Zencân ile Azerbâyçân arasındadır.

¹⁸ Daha önce Sultan Muhammed'in ölümünden (24 Zilhicce 511/18 Nisan 1118) sonra Atabeg Gündoğdu, Şîrgîr'i tevkif ettirmiş, ancak Sultan Sancar onu serbest bırakmıştı. İbnü'l-Esîr, X, 417; *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. A. Sevim, Ankara 1988, s. 41; Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, Neşr. E.G. Brown, Leyden-London 1913; A. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 149 vd. Bu eserde Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü hakkında geniş malumat ve kaynak verilmektedir.

mecbur kaldılar. Böylece Sultan Mahmûd onları affetti ve bu ihtilaf da sona erdi. Bu olaydan sonra Aksungur, Sultan Mahmûd'un itibarlı ve yakın adamlarından biri oldu¹⁹.

Olayların seyirinden anlaşılıyor ki, Melik Tuğrul, Aksungur'un Gündoğdu'nun yerini almak suretiyle kendisine atabek olmasını kabul etmiş ve bu münasebetle ondan sağladığı destekle, kardeşi Sultan Mahmûd'a karşı, başarısız bir isyan harekâtına girişmiştir. Aksungur'un bu olayda oynadığı rol dolayısıyla cezalandırılması gerekirken, Sultan Mahmûd, muhtemelen batıdaki işlerinin yoğunluğu nedeniyle onu affetme yoluna gitmiştir. Aksungur'un bu tarihten itibaren, kendisi ile ilgili aşağıda yer alan diğer bir habere kadar, Tuğrul'un atabegliğini devam ettirip ettirmediğini bilemiyoruz.

Yukarıdaki olaydan 523 (1128-1129) yılına kadar Aksungur'un kaynaklarda adı geçmemektedir. İbnü'l Esîr bu yılın olaylarında Hille'nin Arap emîri Hamdânîlerden Dübeys b. Sadaka'nın²⁰ kaçıışı vesilesiyle Aksungur'un adından söz etmektedir. Sultan Mahmûd, Emîr Kızıl ile Aksungur el-Ahmedîlî'yi çağırıp onlara şöyle demiştir: "Dübeys'e siz kefil olmuştunuz. Şimdi onu sizden istiyorum."²¹

Bu iki Selçuklu komutanının vaktiyle Sultan Sancar tarafından, Sultan Mahmûd'a Dübeys için kefil gösterildiği hakkında kaynaklarda bundan fazla malumata rastlayamadık. Bu durum bu kumandanların adeta henüz Sultan Mahmûd'un hizmetine girmeden önce Sultan Sancar'ın hizmetinde buldukları kanaatini uyandırıyor. Ancak, bunu açık olarak tespit edebilme imkânından yoksunuz.

Dübeys vaktiyle 501(1108)'de babasının öldüğü Hille-Vâsıt arasındaki Nu'mâniyye savaşında, Sultan Muhammed Tapar'a esir düşmüş, buna rağmen affedilmiş, fakat Hille'ye geri dönmesine müsaade edilmemişti²². Ancak, Muhammed Tapar'ın halefi olan Sultan Mahmûd'un izniyle Dübeys, Hille'de babasının yerini aldı, fakat Selçuklu sultanları arasındaki ihtilaflardan istifade ederek her fırsatta müşküller çıkarmaya devam ediyordu. Diğer taraftan Halife el-Müsterşid ile de mücadele ediyordu. El-Nil civarında yapılan 517 (1123) yılındaki

¹⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 472; Karş. Ahmed Kesrevî, *Şehryârân-ı Gumnâm*, Tahran 2535, s. 230 vd.

²⁰ Hakkında bk. İbnü'l-Adîm, s. 139-157.

²¹ İbnü'l-Esîr, X, s. 518.

²² İbnü'l-Esîr, X, 360; İbnü'l- Kalânîsî, s. 158; Ayrıca bk. "Dübeys", *İA*, III, s. 662; Karş. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 50 vd.

savaş Dübey's'in tam bir mağlubiyeti ile sonuçlandı. Savaştan sonra Dübey's Haçlılara sığındı ve bunları Halep üzerine yürümeye teşvik etti. Başarısızlığa uğrayınca, bu kez Selçuklu Meliki Tuğrul'a müracaat edip, onu Bağdâd üzerine yürümeye ve Irak'ı zaptetmeye ikna etti fakat, halife bu teşebbüsü engelleyince Tuğrul ve Dübey's Büyük Sultan Sancar'ın yanına sığınmak zorunda kaldılar. Sancar derhal Rey'e hareket edip, Mahmûd'u kendisini savunması için yanına çağırdı. Bunun üzerine Mahmûd, Dübey's'i tekrar Hille topraklarına yerleştirmeye mecbur tutuldu²³.

Sultan Sancar Rey görüşmesinde Dübey's'in hayatının emniyet altında bulunması için, onu Mahmûd'un karısı olan kızı Mahmelik'in himayesine vermiştir. Diğer taraftan Sultan Mahmûd da Dübey's'in bir daha Selçuklu Devleti'ne karşı isyan etmeyeceği hususunda bu iki kumandanın kefil olmasını, herhalde Sultan Sancar'dan istemiştir²⁴. Yukarıdaki Sultan Mahmûd'un sözlerinden vaktiyle Dübey's'i, Hille'ye tayin ederken Aksungur'un ona aracılık yaptığı anlaşılıyor.

Kefil durumunda bulunan Aksungur, İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "Irak'ı serrinden kurtarmak ve onu tekrar Sultan'a teslim etmek maksat ve azmi" ile Irak'a Dübey's'in üzerine yürüdü. Dübey's bunu haber alınca halîfeye elçi gönderip, merhamet diledi ve "Eğer beni bağışlarsan aldıklarımı kat kat geri vereceğim, sizin muti bir kulunuz olacağım." dedi. Bu mesele ile ilgili olarak elçiler gidip gelirken, diğer taraftan Dübey's asker ve para toplamağa başladı. Dübey's oraya 300 süvari ile geldiği halde, şimdi etrafında 10.000 adam toplanmıştı. Aksungur da 523 Şevvâl ayında (Eylül-Ekim 1129) Bağdâd'a ulaştı ve Dübey's'in peşinden gitti²⁵.

Aksungur'un kendisine karşı harekâta memur edilmesini haber alan Dübey's'in üzerine, yeniden halîfe ile uzlaşma girişiminde bulunduğu, İbnü'l-Esîr tarafından açıkça ifade edilmektedir. Bu durumda Aksungur'un kendisinden çekinilen seçkin bir Selçuklu kumandanı olduğu görülüyor. Bağdâd'a gelişinde halîfenin Aksungur'u huzuruna kabul ve elini öpmesine müsaade etmesini, o günün diplomasi anlayışlarına göre, Aksungur için çok özel bir saygınlık olarak kabul etmek gerekir. Yapılan bu merasimden Aksungur'un halîfenin hizmetine

²³ M. Th. Houtsma, "Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah", *İA*, VII, s. 170 vd; Daha geniş bilgi için bk. M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, Ankara 1991, s. 75-129.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhü'l-Mülûk ve'l-Ümem*, X, Haydarabad 1359, s. 12.

²⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 518.

girmiş olduğunu anlıyoruz. Aksungur'un Dübeys'in üzerine yürümek üzere Bağdâd'dan ayrılışından kısa bir süre sonra Sultan Mahmûd'un Bağdâd civarına geldiği öğrenilmiştir. Sultan Mahmûd'un Bağdâd'a, Dübeys meselesini halletmek için mi yoksa başka sebeplerden dolayı mı gelmiş olduğunu bilmiyoruz, fakat Bağdâd'a geldikten sonra herhangi bir askerî harekâta bulunmamış olması, siyasî maksat taşıdığını göstermektedir ki, muhtemelen halife ile Dübeys arasında herhangi bir uzlaşmayı engellemek istemiştir²⁶.

Sultanın gelişini haber alan Dübeys, bol miktarda hediyeler, ayrıca altın nallı 300 at ve 200.000 dinar para gönderip, sultandan ve halifeden af diledi. Fakat Sultan Mahmûd bu dileği kabul etmedi. Sultanın Zilkade ayında (Ekim-Kasım 1129) Bağdâd'a geldiğini kesin olarak öğrenen Dübeys, çöllere çekilip, Basra'da yağmaya başladı, halife ve sultana ait gelirlere el koydu. Bunun üzerine sultan onun peşinden 10.000 süvari gönderdi. Dübeys Basra'dan da ayrılp, çöllere çekildi²⁷.

İbnü'l-Esîr'in kaydından, daha önce Dübeys'i takip eden Aksungur'un bu son olayda yer alıp almadığı öğrenilemiyor. Aksungur'un Dübeys ile herhangi bir askerî temasta bulunmadığı anlaşılıyor. Zira Bağdâd'dan ayrılışından itibaren Dübeys'in Basra'daki yağma hareketine kadar, Aksungur hakkında kaynaklarda herhangi bir habere rastlayamıyoruz. Buna rağmen Dübeys'in çölde tutunamayarak, Suriye'ye geçmesinde Aksungur'un baskısı ve rolünün olduğu muhakkaktır. Netice itibarıyla 525 (1130-1131)'de Böri b. Tuğtekin tarafından Dübeys esir alınıp, Atabeg İmâdeddîn Zengi b. Aksungur el-Borsukî'ye teslim edilmiştir²⁸.

Sultan Mahmûd, Abbâsî halîfesi Müsterşid'i azletmek gayesi ile Bağdâd üzerine yürüyüş hazırlıklarını yaptığı bir sırada, 27 yaşındayken Şevvâl 525 (Ağustos-Eylül 1131)'de Hemedân'da öldü²⁹. Sultan Mahmûd ölmeden önce oğlu

²⁶ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 146.

²⁷ İbnü'l-Esîr, X, s. 518; İbnü'l-Adîm, s. 144.

²⁸ İbnü'l-Esîr, X, s. 527; İbnü'l-Kalânîsî, 232 vd; İbnü'l-Adîm, s. 145; Bu hususta daha geniş bilgi için bk. C. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, s. 91-93.

²⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 528; İbnü'l-Kalânîsî, s. 230; Zahîreddîn Nişâbü'rî, *Selçûknâme*, Neşr. İrec Afşar, Tahran 1332 hş., s. 54; Nizâm el-Hüseynî, *el-Urâzâ fî Hikâyet's-Selçûkiyye*, Neşr. K. Süssheim, Kahire 1326, s. 115; Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî*, Fatih 4307, vr. 218 b; Şemseddîn Muhammed el-Musevî, *Esahhü't-Tevârih*, Turhan Hatice Sultan 224, vr. 316 b; Hondmîr, *Hulâsâtü'l-ahbâr*, Ayasofya K. 3190, vr. 331 a; Efdaleddîn Ebû Hâmid Kirmânî, *Selcukiyân-ı Guz der Kirmân*, tahrir Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, Tahran 1373, s. 287;

Dâvud'u veliahd ve Aksungur el-Ahmedîlî'yi de ona atabeg tayin etmişti. Sultan'ın vasiyeti doğrultusunda Vezîr Ebû'l-Kâsım Dergüzînî ve Aksungur'un ittifakıyla Dâvud tahta çıkarıldı. Bütün el-Cibâl ve Azerbâyçân'da onun adına hutbe okundu³⁰.

Vezir Dergüzînî ile Aksungur, henüz küçük yaşta bulunan Dâvud'u tahta geçirirken, bu hususta Büyük Sultan Sancar'ın onayını almak gereğini dahi duymamışlardır. Ancak, Bundârî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, Sultan Sancar'ın batıya gelerek, Irak Selçuklularının işlerine bizzat müdahale edip, düzene koymasından önce, hiçbir melik resmen Sultan olamamıştır. Dâvud, kendi atabegi ve babasının vezîri tarafından sultan ilan edilmekle beraber, adına hutbe sadece bu sahalarda okunmuştur. Daha sonra zikredeceğimiz gibi, Bağdâd'da adına hutbe okunması için yapılan müracaatı da halife reddetmiştir. Şu halde aşağıda göreceğimiz gibi, hânedânın diğer üyeleri gibi, birçok Selçuklu ümerâsı da Dâvud'un hükümdârlığını tanımamıştır.

Nitekim Mahmûd'un kardeşleri Tuğrul, Mesûd ve Selçuk her biri tahtta iddia sahibi idiler. Dolayısıyla önceleri Hemedân ve el-Cibâl bölgelerinde olaylar çıktıysa da sonra olaylar yatıştı. Vezîr Dergüzînî, Dâvud'un Sancar'ın muvafakati olmaksızın tahtta kalma imkanının olmadığına kanaat getirince, serveti ile birlikte kumandanları (Porsuk, Kızıl, Karasungur, Karadoğan vs.) da dahil Irak askerlerini alıp, Rey'e gitti. Sultan Sancar'ın gelmesini beklemek üzere hep beraber kışı Rey'de geçirdiler. Büyük Sultan Sancar, Horâsân, Maverâünnehir ve Harezm'e hâkim olduğundan, vezîr kendisini Rey'de emniyette hissediyordu³¹.

Aksungur tahta oturduğu Dâvud'u Zilkade ayında (Eylül-Ekim 1131) Hemedân'dan Azerbâyçân'a götürdü. Burada iken Dâvud'un amcası Mesûd'un Cürcân'dan yola çıkıp, Tebriz'e geldiği duyuldu. Aksungur ve Dâvud derhal Tebrîz üzerine yürüyüp, şehri muhasara ettiler. Muhasara 526 Muharrem ayı sonuna kadar (22 Aralık 1131) devam etti ve sonunda iki taraf anlaşta. Anlaşmanın şartları hakkında kaynakta bilgi verilmemekle beraber, Dâvud bir merhale geri çekilirken Mesûd, Tebriz'den çıkıp Hemedân'a gitmiş, oradan Bağdâd'a elçi göndererek hutbenin kendi adına okunmasını talep etmiştir. Dâvud'un elçileri ise daha önce gitmişlerdi. Halife el-Müsterşîd, hutbe konusunda

Şebânkârî, *Mecmaü'l-ensâb*, Tahran 1363 hş., s. 113; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvînî, *Târih-i Cihân-ârâ*, Tahran (1963), s. 110.

³⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 528; Bundârî, s. 151; el-Musevî, vr. 316 b.

³¹ İbnü'l-Cevzî, X, s. 24; İbnü'l-Esîr, X, s. 528; Ebû'l-Ferec, II, s. 365; Bundârî, s. 147.

kararın Sultan Sancar'a ait olduğunu o kimi isterse onun adına hutbe okunacağını söyledi. Halife Sultan Sancar'a haber gönderip, hutbe konusunda hiç birine izin vermemesini istedi ve hutbenin sadece kendi adına okunması gerektiğini söyledi³².

Dâvud'un, amcası Mesûd'u Tebriz'de 2.5 ay kadar muhasara ettiği anlaşılıyor. Bu durumda Dâvud'un muhasarayı kışın bastırması üzerine kaldırmak zorunda kaldığı tahmin edilebilir. Bu süre sonunda kesin sonuç alınamayınca taraflar, uzlaşmaya mecbur kalmışlardır. İlk anlaşma teklifinin hangi taraftan geldiğini bilmediğimiz gibi, uzlaşma şartları hakkında da kaynaklar bilgi vermemektedirler.

Selçuklu melikleri ve halife ile ilgili bundan sonraki olaylar İbnü'l-Esîr tarafından tafsil edilmektedir. Nihayet birçok karışıklıklardan sonra Sultan Sancar, Melik Tuğrul'un Irak Selçuklu tahtına çıkarılmasına karar verdi (526/1132)³³. El-Bundârî Melik Tuğrul'un Cemâziyelâhîr ayında Hemedân'da tahta çıktığını eklemektedir³⁴. Sultan Sancar daha sonra Mâverâünnehir hükümdârı Ahmed Han'ın isyanı dolayısıyla Horâsân'a dönünce³⁵, melikler arasındaki kavgaya yeniden başladı.

Tuğrul'un tahta çıkarılmasına karar verildikten sonra Mesûd Gence'ye, Selçukşah da Fars'a dönmüşlerdi. Aksungur ise atabegi olduğu Dâvud ve kalabalık ahali ve askerle beraber Azerbâyçân'da bulunuyordu. Babasının adamları gelip etrafında toplandılar. Bunlar arasında Sa'düddeve Barankuş ez-Zekevî³⁶ bulunuyordu ki, hâdim ümerânın en ileri gelenlerinden idi. Yine Emîr Karaca es-Saki'nin³⁷ iki oğlu İlermiş ile kardeşi ve Sultan Muhammed Tapar'a

³² İbnü'l-Esîr, X, s. 532; Gregory Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, Terc. Ö.R. Doğrul, II, Ankara 1987, s. 364; el-Musevî, vr. 316 b; Daha bk. A. Kesrevî, s. 232.

³³ Nizâm el-Hüseynî, s. 115; Nîşâbü'rî, s. 54; Ebû'l-Ferec, II, s. 365; Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, Terc. A. Ateş, Ankara, 1960, s. 217; Şebânkâreî, s. 114; Hasan-ı Yezdî, vr. 218 b; el-Musevî, vr. 316 b; Kirmânî, s. 289; Hondmîr, vr. 331 a.

³⁴ El-Bundârî, s. 151.

³⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 537.

³⁶ 540 (1145-1146)'da ölen Barankuş ez-Zekevi, bir tüccârın Ermeni asıllı hadımı idi. Bk. İbnü'l-Esîr, XI, s. 101.

³⁷ Sultan Sancar, yeğeni Mahmûd'u Save savaşında (11 Ağustos 1119) yendikten sonra onunla anlaştı ve onu Irak Selçuklularının başına geçirdi. Yeğeni Selçukşah ile Atabeg Karaca'ya da Fars eyâletini, İsfahân ve Huzistân'ın bir kısmını ikta etti. Karaca uzun yıllar Fars'ı sakin bir şekilde yönetti. Nihayet Mahmûd'un ölümünden sonra Irak Selçukluları taht kavgalarına karıştı ve Selçukşah'ın veliahd olması karşılığında Mesûd ile anlaştı. 26 Mayıs 1132 Dinever savaşında Tuğrul ile Sancar'ın kuvvetlerine esir düşüp, Sancar tarafından öldürüldü. Karş. E. Merçil, *Fars*

müstevfîlik eden Essâfiyyül Evhed Ebû'l-Kâsım vardı. Bu zat bunları savaşa teşvik etti. 526 Ramazan ayında (Temmuz-Ağustos 1132) Melik Dâvud amcası Melik Tuğrul'a karşı harekete geçti ve Ramazan'ın ilk günü (16 Temmuz 1132) Hemedân civarındaki Vahan köyü yakınlarında ordugâh kurdu. Melik Tuğrul da onun üzerine yürüdü. Her ikisi de adamlarını mevzilendirdiler. Melik Tuğrul'un sağında İbn Borsuk, solunda ise Kızıl vardı, ordunun önünde ise Karasunkur yer almıştı. Melik Dâvud ise sağ kanada Barankuş ez-Zekevî'yi yerleştirmişti, fakat o savaşmadı. Bunu gören Türkmenler onun çadırını, sürülerini ve her şeyini yağma ettiler. Dâvûd'un askerleri arasında ihtilâf çıktı. Atabeg Aksungur da bunu görünce o da Melik Dâvûd'u alarak dönüp, kaçtı. Halk da onların peşinden kaçınca, Melik Tuğrul Barankuş ez-Zekevî³⁸'yi esir aldı³⁹.

Bu haberi veren kaynaklardan Bundârî'ye göre Dâvud amcası Melik Tuğrul'un karargâhına yaklaşınca askerlerinin arasından Belengerî ve diğer birkaç Türk emîri kavmiyet taassubu ile Tuğrul'un tarafına geçmişler ve Dâvud bu suretle mağlup olmuştur. Bundârî'nin bu ifadesinden, Tuğrul'un askerlerinin tamamen Türk oldukları, Dâvud'un ordusunun ise değişik etnik gruplardan meydana geldiği anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi Tuğrul'un hâkimiyetini kabul etmeyerek, isyan eden ilk kişi Dâvud olmuştur. Kaynakların ifadesinden Tuğrul'a karşı Dâvud'un diğer amcası Mesûd ile anlaşmak suretiyle, hem arkasını emniyete aldığı, hem de güçlendiği anlaşılıyor. Sultan Sancar'ın Horâsân'a dönmesi bu ittifakın kurulmasına vesile olmuştur. Ancak, bu ittifaka rağmen Dâvud'un tek başına Aksungur'la beraber Tuğrul'a karşı yürümesi, Mesûd'un onları savaşa teşvik ettiğine delalet etmektedir. Mesûd, muhtemelen yeğeni Dâvud'un hükümdârlığını tanıyacağına dair onlara söz vermiştir. Nitekim daha sonraki olaylar da bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Atabegleri Salgurlular, Ankara 1975, s. 15-18; Emîr Karaca öldürüldüğü vakitte Sultan Tuğrul, onun yerine Emîr Mengübars'ı Fars memleketine ve oğlu Alparslan'ın atabegliğine tayin etmişti. Bk. Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Terc. N. Lugal, Ankara 1943, s. 71. Bu nedenle Karaca'nın oğullarının babalarının intikamını almak üzere Dâvud'u Tuğrul'a karşı teşvik ettiklerini tahmin ediyoruz.

³⁸ Kazvîn sahibi idi. Esîr edildikten sonra 70.000 dinar ile meselesi halledilmiştir.

³⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 537; El-Bundârî, s. 151; Sadrüddîn el-Hüseynî, s. 71; Karş. A.Z.V. Togan, "Aksungur el-Ahmedîlî", *İA*, I, s. 275 vd; A. Kesrevî, s. 232. Bu savaş devrin şairlerinden 'İmâd Gaznevî tarafından Aksungur'la Karasungur arasında cereyan etmiş bir savaş gibi nitelendirilmiştir. Bk. 'Avfî, *Lübâbu'l-elbâb*, II, nşr. E. G. Brown- Mirzâ Muhammed İbn Abdulvahhâb-i Kazvînî, London-Leiden 1903 (1984 Tahran tabı).

Bu mağlubiyet üzerine Melik Dâvud bir süre şaşkın bir vaziyette kaldıktan sonra Zilkade başlarında (13-22 Eylül 1132), Atabeg Aksungur onu Bağdâd'a götürdü. Halife onları hilâfet sarayında misafir edip, izzet ve ikramda bulundu⁴⁰. Melik Mesûd, Dâvud'un Tuğrul'a mağlup olduğunu ve Bağdâd'a gittiğini duyunca, o da aynı şekilde Bağdâd'a yöneldi. Bağdâd'a yaklaşınca Dâvud kendisini karşıladı ve atından inip, ona hizmet etti. İki birlikte Bağdâd'a girdiler. Mesûd, Safer 527 (Aralık 1132-Ocak 1133) tarihinde saltanat sarayına indi ve hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Onun bu isteği kabul edilerek, önce Mesûd sonra da Dâvud adına hutbe okundu. Her ikisine de hilat verildi.⁴¹

Devrin şartlarına göre Dâvud'un bu hareketi kendisinden yaklaşık 3 ay sonra Bağdâd'a gelen amcası Mesûd'un üstünlüğünü kabul etmesi ve onun emrine girmesi anlamına geliyordu. Bu münasebetle saltanat iddiasından vazgeçtiğini ve tahtı Mesûd'a bıraktığını göstermiş olmakla beraber, bu şekil bir karşılamanın Tuğrul'a karşı bir birleşmeyi ifade ettiğini de unutmamak lazımdır.

Bundârî'ye göre; Mesûd adına ilk hutbe 527 yılının Muharrem ayının son Cuma'sında (9 Aralık 1132) okunmuştur ki, herhalde halife ile aralarında bir müzakere cereyan ederek, bir sonuca varıldıktan sonra Mesûd saltanat sarayına inebilmiştir⁴².

İbnü'l-Kalânîsî'nin verdiği malûmat ifadesini desteklemektedir. Buna göre; Mesûd Bağdâd'a girmeden önce, gelişini halîfeye bir mektupla bildirmiş ve taleplerini de bu mektupta izah etmiştir. Bu mektup üzerine halîfelik elçilik heyeti Mesûd'un nezdine gelerek, ondan mektupta yazılı hususlar hakkında yemin almışlar ve şahadet etmişlerdir. Ondandır Mesûd'un dârü's-saltanaya inmesi için emîrnâme çıkmıştır⁴³.

Bundan sonra Mesûd adına hutbe okutulması emredilmiş, bununla da yetinilmeyip, halife tarafından Mesûd'a, Dâvud'a ve tahtı elde etmek için esas rolün kendisine düştüğü anlaşılan Aksungur el-Ahmedîlî'ye hil'atler vermiştir. Bunlar muhtelif cinsten 7 kat elbise olup, yedincisi siyah renktedir (5 Rebiülevvel

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 537; Bundârî, s. 151; el-Hüseynî, s. 71; A. Kesrevî, s. 232 vd. İbnü'l-Cevzî ve Sibt'ta Halife tarafından resmen karşılandıklarına dair bir kayıt yoktur. Bu durum artık onlara siyasî olarak önem verilmediğine işaret ediyor. Zira, Mesûd'un Bağdâd'a gelişinde halife tarafından bambaşka bir şekilde karşılandığı görülmektedir.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, X, 540.

⁴² Bundârî, s. 161.

⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 137 vd.

527/16 Ocak 1133)⁴⁴. Mesûd, halîfeye itaat edeceğini bildirdikten sonra, halîfe ona kendi eliyle iki kılıç kuşatmış ve iki sancak vermiştir. İşte asıl ittifak bundan sonra kurulmuştur. Bu ittifak icabı Mesûd ile Dâvud'un üs olarak kullanmak üzere Azerbâyecân'a gitmelerine karar verilmiştir⁴⁵.

Kararlaştırdıklarına göre, halîfe de bu seferde onlarla birlikte asker gönderecekti. Bu iki Selçuklu meliki halîfenin kendilerine kattığı kuvvetlerle Azerbâyecân'a doğru yola çıktılar (6 Rebiülevvel/27 Ocak 1133). Bunlar Merâgâ'ya varınca Atabeg Aksungur el-Ahmedîli onlara pek çok mal ve erzak gönderdi. Mesûd Azerbâyecân'ın diğer şehirlerini ele geçirdi. Oralarda bulunan Karasunkur ve diğer bazı emîrlere Mesûd'un önünden kaçıp, çoğu Erdebîl şehrine kapandılar. Mesûd, onları burada muhasara etti. Bir kısmını öldürdü, diğer bir kısmı ise kaçmayı başardılar⁴⁶.

Mesûd'un doğrudan Tuğrul'un bulunduğu Hemedân üzerine yürümeyerek, Azerbâyecân'a gitmesinin sebebi; Tuğrul'un Azerbâyecân nâibi Karasungur'u mağlup ederek, ikta sahalarını elinden almak, bu suretle de Azerbâyecân cephesinde kuvvetlenmek idi. İbnü'l-Esîr Azerbaycan'ın fethedilmesi işini Mesûd'a mal etmektedir. Aksungur'un rolü ise savaş meydanlarında savaşmaktan ziyade orduya erzak ve para yardımı temin etmek şeklinde olmuştur.

Fakat bu olaylar Bundârî'de daha tafsilatlı bir şekilde yer almakta ve İbnü'l-Esîr'in aksine Azerbâyecân'ın fethinde asıl rolü Aksungur'un oynadığı ifade edilmektedir. Bundârî'ye göre, Melik Mesûd'un, Atabeg Aksungur'la beraber çok sayıda askerle hareket ettiğini haber alan Melik Tuğrul, onlara karşı Azerbâyecân'a gitti. Mesûd ise Tuğrul'un yaklaştığını duyunca, onunla savaşmak üzere Bağdâd'a doğru ilerledi. Bundan istifade eden Tuğrul boş bulduğu Merâgâ şehrine girdi, fakat kışın gelmesi dolayısıyla, kış geçinceye kadar Tebriz kalesinde konaklamayı yeğledi. Bu sırada Türkler Fars'ı istila eden Mengübars'ın etrafında toplanmışlardı. Bu emîr, Tuğrul'a haber göndererek, kendisine itaat etmeye hazır olduğunu, tabiiyeti kabul ettiğini göstermek üzere sultanın oğlu Alparslan'ı yanına göndermesini istemişti. Bu durum Tuğrul'un Tebriz'den çıkmasını gerektirdi. Bu

⁴⁴ Siyah renkli elbise Sünnî hâkimiyet alâmetidir. Bu hususta bk. Ergin Ayan, "Selçukluların İslâmî Kabulü", *Tarih ve Düşünce*, Eylül 2005, Sayı 61, s. 48.

⁴⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 238; İbnü'l-Cevzî, X, 29; İbnü'l-Esîr, X, 540 vd.; Ahmed b. Mahmûd, II, s. 58; Sadrüddîn el-Hüseynî, s. 71.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, X, 29; İbnü'l-Esîr, X, s. 541; Bundârî, s. 154 vd.

maksatla Tuğrul İsfâhân'a ulaştı ve oğlu Alparslan'ı Fars'a gönderdi. Böylece Mengübars atabeglik vasfı ile sıfatlandı.

Mesûd ise Bağdâd'a giderken Tekrit'te konaklamıştı. Orada Aksungur el-Ahmedîlî'nin veziri ve müellif İsfahânî'nin de amcası olan Bahâüddîn Ebû Tâlîb'i, istifa mansıbına tayin etti. Melik Tuğrul ise, Atabeg Karasunkur'u Azerbâyecân'da naip olarak bırakmış idi. Aksungur el-Ahmedîlî, Sultan Mesûd'la birlikte Bağdâd'dan Azerbâyecân'a doğru hareket edince, Atabeg Karasunkur oradan Zencân'a gitti. Aynüddeve Harezşâh ile Biştekin ve Belak adlarındaki iki emîr Erdebîl'de, Hâcib Ömer Tatar ise Urmiye'da kaldılar. Sultan Mesûd ile Atabeg Aksungur Azerbâyecân'da esaslı surette yerleşip, işleri yoluna koyduktan sonra, Erdebîl üzerine yürüdüler ve burayı kuşattılar.

Vezîr Dergüzînî ise Atabeg Karasunkur'a mektup yazarak onu Atabeg Aksungur'la savaşa teşvik ediyordu. Dergüzînî'nin ısrarlarına rağmen Atabeg Karasunkur savaştan istemiyordu. Nihayet Hâcib Tatar ile Çavlı Cândâr'ın tahrikleriyle harekete geçen Atabeg Karasunkur çok süratli bir şekilde, atları bitkin bir halde Erdebîl'e ulaştı. Atabeg Aksungur'un atları ise yorgun değildi. Yapılan savaşta Karasunkur bozulup kaçarken, Aksungur muzaffer oldu. Savaş Erdebîl kapısında cereyan etmişti. Aksungur kaçanları Hemedân'a kadar takip etti⁴⁷.

Irak Selçuklu Sultanlığı Mesûd'a geçerken, Melik Tuğrul İsfahân'dan çıkıp, Ervend ve Mâveşân'da konaklamıştı. O sırada hasta olmuş ve bu hastalık onu hareketten alıkoymuştu. Derken Emîr Hasan onu savaşa teşvik etti. Nihayet Tuğrul, Aksungur ile Mesûd'a mağlup olup, az sayıda kalan askeriyile önce Rey'e, sonra takip edilmekte olduğundan, Huzistan tarafına çekildi. Melik Tuğrul işlerindeki bütün başarısızlıklarından Vezîr Dergüzînî'yi sorumlu tutuyordu. Kardeşinden kaçarken vezîrine: “*Asker nerede? İktidâr ve kifâyet hakkında senin vermiş olduğun teminat nerede kaldı ?*” demişti. Bunun üzerine vezîr şöyle cevap verdi: “*Hiç endişe etme, tehlikeyi hatırına bile getirme, ben senin düşmanlarını öldürmek için Batınîlerden bir cemaati hazır ettim. Ben şimdiden senin düşmanlarının kahredilmelerinin yaklaşmış ve cemaatlerinin dağılmış olduğunu görüyorum*” dedi. Bunun üzerine Melik Tuğrul, hiddetlendi, ona: “*Bâtınî olduğun meydana çıktı*” dedi ve asılmasını emretti. Bu emir derhal yerine getirildi⁴⁸.

⁴⁷ El-Bundârî, s. 151-155.

⁴⁸ Bundârî, s. 157; Şebânkâreî, s. 114; Sadrüddîn el-Hüseynî, s. 72; Râvendî, s. 201; Reşîdüddîn, s. 111; Zahirüddîn Nîşâbüfî, s. 55; Ahmed b. Mahmûd, II, s. 59; E.G. Brown, “History of the Seljuqs”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, January 1902, 858.

Tuğrul'un, Mesûd'un takibinden kaçarken Rey şehrine sığınmak üzereyken cereyan eden bu hadiseden sonra iki taraf bir kez daha karşı karşıya geldi. Mesûd, kardeşinin yeniden toparlanmasına fırsat tanımadan, onu izledi ve Tuğrul henüz Rey şehrine sığınmadan aralarında bir çarpışma vukua geldi. İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre bu muhtemelen Hemedân civarında meydana gelen savaştır (18 Receb 527/25 Mayıs 1133) ki, aynı kaynağa göre Mesûd kardeşini mağlup ve Haziran 1133'de Hemedân'ı işgal etmiştir. Tuğrul, buradan kaçarak İsfahân ve Fars'ı dolaştıktan sonra Temmuz ayında Rey'e sığınmıştır⁴⁹.

Bazı kaynaklara göre bu savaşlar sırasında Tuğrul'u takip etmekte olan Atabeg Aksungur el-Ahmedîlî, Karatekin çayırında, kendi çadırında bıçak darbeleriyle Batınîler tarafından öldürüldü⁵⁰. İbnü'l-Esîr ise Aksungur'un Batınîler tarafından öldürüldüğünü yazdıktan sonra, suikast işini bir rivâyete göre Sultan Mesûd'un görevlendirdiği adamların yerine getirdiğini eklemektedir⁵¹. Yani İbnü'l-Esîr'e göre ve duruma bakılırsa Sultan Mesûd'un Hemedân'da tahta oturduktan sonraki ilk icraatı Atabeg Aksungur'u öldürtmek olmuştur. Bu suretle Mesûd'un Aksungur'un nüfuzundan kurtulmak istediği ve ileride atabegi olduğu Dâvud'u tahta çıkarmak için yeniden harekete geçeceği düşüncesini taşıdığı anlaşılıyor. Mesûd, Aksungur'u öldürtmekle suçlanmış ise de, bu katil işini Tuğrul'un vezîri Dergüzî'nin yaptırmış olması da mümkündür. Nitekim vezîrin yukarıda naklettiğimiz ve ölümüne sebep olan sözleri de bu ihtimali desteklemektedir. Her şeye rağmen Tuğrul'un vezîrini öldürtmesi işlerinin bozulmasına nasıl bir başlangıç teşkil etmişse, Mesûd'un talihinin tersine dönmesine de bir vesile teşkil etmiştir. Çünkü Atabeg Aksungur'un öldürülmesi, diğer Selçuklu emîrlerinin de Mesûd'a olan sadakat ve güvenlerinin sarsılması sonucunu ortaya çıkardığı muhakkaktır.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 541; Bu olaylar hakkında kaynaklar yer ve zaman konusunda farklı bilgiler verdikleri için olayların kronolojik tayininde net bir sonuca ulaşamıyoruz. Meselâ, Ahmed b. Mahmûd (II, s. 59) Hemedân savaşının tarihini 10 gün evvel vermekte, Reşidüddîn (s. 110) ise hiç tarih vermemektedir. El-Hüseynî (s. 72) de son olarak Hemedân değil de Rey önlerinde iki taraf arasında 8 Receb (15 Mayıs)'de savaş yapıldığını kaydetmektedir. Kalânîsî (s. 238) savaşın yeri ve tarihi konusunda İbnü'l-Esîr ile müttefikdir. Savaşın tarihini 10 gün eksik veren Ahmed b. Mahmûd ve el-Hüseynî, muhtemelen Dinever'de 8 Receb 526'da cereyan eden ve Emîr Karaca'nın esir düşüp Sancar tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan savaş ile karıştırmışlardır.

⁵⁰ Ahmed b. Mahmûd, II, s. 59; El-Hüseynî, s. 73; Bundârî, s. 158.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, X, s. 541.

Merâgâ Atabegi Aksungur hakkında yaptığımız bu çalışma, Selçukluların bölge hâkimiyetleri ve Irak Selçuklularının taht kavgalarına açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Burada Selçuklu meliklerinin saltanat mücadelelerinde atabeglerin oynadıkları fevkalade önemli rol, bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Selçukluların bu şubesinde, merkezî otorite sayılan Büyük Sultan Sancar'a bile danışılmadan veya onayını almadan emîrler, atabegi oldukları meliki sultan ilan edebilmekteydiler. Bu arada Batınîlerin suikast teşkilâtının ne kadar etkili olabildiği de görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ‘AVFÎ, **Lübâbu’l-elbâb**, II, Neşr. E. G. Brown- Mirzâ Muhammed İbn Abdulvahhâb-i Kazvînî, London-Leiden 1903 (1984 Tahran tabı).
- AHMED B. MAHMÛD, **Selçuk-nâme**, II, Haz. E. Merçil, İstanbul 1977.
- ALPTEKİN, C., **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)**, İstanbul 1985.
- BOSWORTH, C. E., **İslâm Devletleri Tarihi**, Çev. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980.
- BROWN, E. G., “History of the Seljuqs”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, January 1902.
- BROUSSET, M. F., **Gürcistan Tarihi**, Çev. H. D. Andreasyan, Haz. E. Merçil, TTK, Ankara 2003.
- CÖHCE, S., “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, (Samsun 13-17 Ekim 1986), Samsun 1988.
- EBÎ’L-FİDÂ, **El-Muhtasar fî Ahabâri’l-beşer**, II, takdim Hüseyin Müennes, Beyrut (Dârü’l-maarif) tarihsiz.
- EFDÂLEDDİN KİRMÂNÎ, **Selcukiyân-ı Guz der Kirmân**, Tahrir Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, Tahran 1373.
- EL-AZİMÎ, **Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler**, Yay. A. Sevim, Ankara 1988.

-
- EL-BUNDÂRÎ, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Terc. Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.
- EL-MUSEVÎ, **Esahhü't-Tevârîh**, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Hatice Sultan 224.
- GREGORY EBÛ'L-FEREC, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, Terc. Ö.R. Doğrul, II, Ankara 1987.
- HASAN-I YEZDÎ, **Câmi'ü't-Tevârîh-i Hasenî**, Fatih 4307.
- HONDMÎR, **Hulâsâtü'l-ahbâr**, Ayasofya K. 3190.
- HOUTSMA, N. T., "Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah", **İA**, VII.
- İBNÜ'L-ADÎM, **Biyografilerle Selçuklu Tarihi Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)**, Çeviri, notlar ve açıklamalar A. Sevim, Ankara 1989.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, **El-Muntazam fî Târîhü'l-Mülûk ve'l-Ümem**, X, Haydarabad 1359.
- İBNÜ'L-ESÎR, **el-Kâmil fi't-Târîh**, X, Çev. A. Özeydin, İstanbul 1987.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, **Zeyl-ü Târîh-i Dimaşk**, Neşr. H.F. Amedroz, Beyrut 1908.
- KADI AHMED GAFFÂRÎ-İ KAZVÎNÎ, **Târîh-i Cihân-ârâ**, Tahran 1963.
- KAZVÎNÎ, **Târîh-i Güzîde**, Neşr. E.G. Brown, Leyden-London 1913.
- KESREVÎ, A., **Şehryârân-ı Gumnâm**, Tahran 2535.
- KÖYMEN, M. A., "Tuğrul I.", **İA**, XII/2.
- KÖYMEN, M. A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, V, Ankara 1991.
- MERÇİL, E., **Fars Atabegleri Salgurlular**, Ankara 1975.
- MİNORSKY, V., "Merâgâ", **İA**, VII.
- NİZÂM EL-HÜSEYNÎ, **El-Urâzâ fî Hikâyet's-Selcûkiyye**, Neşr. K. Süsseim, Kahire 1326.
- ÖZAYDIN, A., "Ahmedîliler", **DİA**, II.
- ÖZAYDIN, A., **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, Ankara 1990.
- RÂVENDÎ, **Râhatu's-Sudûr**, Terc. A. Ateş, Ankara 1960.
-

-
- REŞİDÜDİN FAZLULLÂH, **Câmi'ü't-Tevârih**, II/5, Neşr. A. Ateş, Ankara 1999.
- SADRÜDDİN EL-HÜSEYNÎ, **Ahbârü'd-devleti's-Selcukiyye**, Terc. N. Lugal, Ankara 1943.
- SÜMER, F., "Aksungur el-Ahmedîlî", **DİA**, II.
- SYMBAT, **Symbat Sparapets Chronicle**, İng. Terc. Robert Bedrosian, Long Branch-New Jersey 2005, s. 69 (HTML rbedrosian.com).
- ŞEBÂNKÂREÎ, **Mecmaü'l-ensâb**, Tahran 1363 hş.
- The Georgian Chronicle**, İng. Terc. Robert Bedrosian, New York 1991, s. 113 vd. (HTML rbedrosian.com).
- TOGAN, Z. V., "Aksungur el-Ahmedîlî", **İA**, I.
- URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekâyînâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.
- ZAHÎREDDİN NÎŞÂBÛRÎ, **Selçûknâme**, Neşr. İrec Afşar, Tahran 1332 hş.